

PRITZ PÁL

Bajcsy-Zsilinszky Endre, Áchim András és Féja Géza

A Zsilinszky fiúk szülőtisztelő, -szerető ifjak voltak. Családjukat, édesapjukat, édesanyjukat, két leánytestvérüket pedig olyan sérelem érte Áchim András részéről, ami vért kívánt. Konkrétan szólva a családfő korrupcióval, a hölgyek perfidiával vádoltattak. A korszak úriembereire az ilyenkor kötelező eljárást a párbajkódexek írták elő. De akkor vajon miért nem aszerint cselekedtek? Hiszen e sokat csiszolt szabályoknak fittyet hányva 1911. május 14-én, vasárnap reggel fogták magukat és... Ne is folytassuk. Hiszen ilyenkor egy úriember, még ha nem is akar a kódex szerint cselekedni, ha már vasárnapra ébredt, akkor gondosan megválasztott öltözkéiben a hite szerinti templomba siet, hogy a hét közben elkövetett bűneit töredelmesen megbánva az Úrral társalkodjék.

Ők ellenben nem az Úrral, hanem Áchim Andrással, s mesze nem a finom úri modor szabályait betartva, hanem a durva erőszak nyelvén akartak beszélni. Egyszerűen berontottak úri társuk lakásába. De hogyan? Zsebükben nem csupán revolver lapult. Egyikük kutyakorbáccsal, másikuk pedig furkósbottal is felszerelkezett. Tudták, hogyne tudták volna, hogy előzetes bejelentkezés nélkül még délután sem jelenhetnének meg úri társuk előtt. Ráadásul, akivel becsületbeli elszámolnivalójuk volt, az rangban jóval felettük állt. Hiszen Áchim András akkor már a magyar országgyűlés képviselőházának harmadik ízben is megválasztott képviselője volt. Papíron nagyságos úr.

Finom körök szemében ellenben a Zsilinszky család tagjainak becsületébe gázoló senki, egy „bűdös paraszt”. Több okból is. A korabeli magyar társadalom egyik rákfénéje a parasztság lenézése. Kiváltképpen sokszor azok jártak elől, akik ebből a sorsból nemrég kapaszkodtak ki. Mint maguk a Zsilinszkyek. Az ifjak nagyon iparkodtak dzsentriként viselkedni, dzsentriskedni. Mondjuk, kalap nélkül az utcára világért sem mentek volna ki.¹ „A második eluriasodott nemzedék – mondja Fėja Géza, az író – már kiolthatatlan s naív nosztalgiákkal járta Csaba utcáit.”² Ha nem is akartak tudni róla, mégis tudták az ifjak, hogy – például – édesapjuk is nyáron a homokot, tavasszal és ősszel pedig a sarat mezítláb taposta. Áchimtól és családjától azért is mereven elkülönültek, mert az ellenben paraszti voltát hangoztatta büszkén. Ráadásul szegény társaival azonosult messzemenően. Ahol tehette, sokszor vérlázító helyzetük társadalmi szinten történő jobbitásáért agitált szenvedélyesen. Áchim Andrást azért is utálták, mert tudták, hogy 1905-ben éppen nagybátyjukat, az államtitkári rangra emelkedett Zsilinszky Mihályt addigi mandátumából elűtve lett országgyűlési képviselő. És azt is hallhatták, hogy a Házban volt elég fanyalgás az ország első olyan képviselőjével szemben, aki paraszti voltát büszkén vállalta. A kormánypártban rá illesztett mondás – a parasztok között intelligens, ám a Házban paraszt³ – is bátorítást adott sokaknak, hogy ne adják meg a homo novusnak azt, ami pedig joggal megillette.

Áchim András tehát erősen elütött az úri társadalomtól. Erős akaratan már gazdagparaszt édesapja akarata is megtört. Aki úrnak akarta nevelni. Aki azt akarta, hogy jó vágású fia – „a paraszt Apolló nevet senki sem érdemelte meg úgy, mint ő”⁴ – nálánál többre vigye. Házitanítót is ezért fogadott mellé. Hiába. Verésre sem akarta meglátni az igaz utat. „– Ja ne bugyen Pán, já szolják bugyen” – mondta ilyenkor apjának. Ők törökből lettek

¹ A kalap viselése akkor társadalmi jelentéssel bírt, és a fej fedése más csoportok világához is hozzátartozott.

² FÉJA Géza: Áchim L. András, a „parasztkirály”. *Válasz*, 1937/2. 61–69., 61.

³ TIBORI János: *Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom*. [Békéscsaba], [1958].

⁴ FÉJA Géza: I. m. 61.

magyar kisnemesek, majd váltak szlovákká. Persze hogy anyanyelvükön beszéltek. Szóval hungarusok voltak, vagyis lelkükben magyarok. Tehát Andris azt felelte a jól célzott ütésekre: hiába ver apám, mégsem leszek úr.⁵

Áchimot sok mindenért gyalázták a másik oldalon, de a március 15-én, tehát a homlokára sors rajzolta jeggyel születtett férfiú⁶ magyarságtudatát az Országházban is megtapsolták. Bemutatkozó beszédében 1905. május 11-én mondta: „Jó magam sem dicsekedhetem azzal, hogy magyar származású vagyok, mert amint több lap gúnyosan állítja, alföldi származású paraszt, tót gazda vagyok. Nem tagadom. Azonban, t. nemzeti-ségi barátaim, van nekem arra a jogra, amelyet követelnek önök és követelünk mindnyájan, egy csalhatatlan dogmám, még pedig: az én elvem az, hogy ha én, mint idegen származású ember Franciaországban laknám, igyekezném a legelső francia hazafi lenni; (*Élénk helyeslés balról és jobbról.*) ha Zsidóországban laknám, az első zsidó hazafi lennék. De mivel Magyarországon lakom, igyekszem a magyar hazafiak közt az első között lenni. (*Általános élénk helyeslés.*)”⁷

Áchim sokszor lelte örömét abban, ha úri közönségét allűrjében bosszanthatta. Míg a korabeli úri mentalitás nemhogy nem talált kivetnivalót a párbajozás középkorból itt maradt szokásában, addig Áchim durván megfricskázta azt. Volt, amikor párbajra hívták ki, és ő nem tért ki előle. Ám hogyan cselekedett? Párbajsegédnek két marcona béresét vette maga mellé, azok vasvillájukat a ganéból kihúzva ültek fel gazdájuk szekereére, és így vonultak végig a városon a párbaj színhelyére.⁸

*

⁵ Áchim L. András arcképének leleplezésekor Békéscsabán 1913. április 26-án tartott ünnepi közgyűlés jegyzőkönyve. Idézi TIBORI János: I. m. 11.

⁶ Vö. FEJA Géza: I. m. 61.

⁷ *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 259. Idézi TIBORI János: I. m. 28.

⁸ SZEBERÉNYI Lajos Zsigmond: *A parasztság története a legrégebbi időkől napjainkig. Történeti áttekintés*. Budapest, 1937. 264–265. Idézi BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019. 54., 56. jegyzet.

Ilyen kevésbé ismert távolabbi és ismertebb közvetlen előzmények után rontottak azon a virágillatos, szép május reggelen a magukat bandita módszerekre feljogosítva érző Zsilinszky ifjak áldozatukra.⁹ Az idősebb testvér, Endre kezdte:

– Most meghalsz, kutya.

Testvéröccse még durvábbat kiáltott:

– Most döglönni kell!

A drámai jelenetnek ugyan nem volt szem-, ám létezett egész közelben (nem is egy, hanem két) fültanúja.

Másodperceken belül lövések dördültek. Mennyi? Három bizonyosan, de talán négy is.

Sok-sok fontos részletre már akkor sem volt hiteles válasz, s még amit akkor tisztázni lehetett volna, abból is sok minden (akarva-akaratlan) homályba hullott. Ám ezeknél a nem lényegtelen kérdéseknél sokkal lényegesebbek dolgában tisztán lehet látni. Tisztán természetesen csak az lát, aki akar is így látni. Aki nem zsigeri előítéleteinek ködében él. Bizonyosan tudjuk, hogy messze nem hétköznapi dráma, a nehéz magyar sorsot tovább nyomorító tragédia történt Békéscsabán 1911. május 14–15-én.

Tudjuk, hogy a bűnös fiatalemberek nemhogy elmenekültek volna a törvény szigora elől, inkább gyors iramban a helybéli szolgabíróhoz mentek, s tőle személyes védelmet kértek. Pedig szemernyi kétely nem lehet a tekintetben, hogy bűnösök kértek személyes védelmet abban az országban, ahol törvényes rend uralkodott. Következően első perctől fogva fogdában volt a helyük. Miért is adott volna nekik tehát a szolgabíró személyes védelmet? Lett volna indoka. Mert Seiler Elek főszolgabírónak szintén megvolt a maga hosszú története Áchim Andrással.

⁹ Áchim András harmonikus viszonyban élt feleségével. Okos asszonya nem csinált szokványos patáliákat, amikor nagytermészetű férje dolgairól értesült. Ellenben működött a veszélytudata, érezte, látta az életüket fenyegető veszedelmeket. Ezért urát folyton arra kérte, hogy adják el mindenüket, s telepedjenek át a másféle Dunántúlra. Férje már-már hajlott a szóra, de ezt a csatát még meg akarta vívni. Az izgalmakban szívbetegséget szerzett, szeretett asszonyát ellenben a vész elől a fővárosba vitte. DOMOKOS József: *Áchim L. András*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 300–301., 304.; FEJA Géza: I. m. 62. – A most következő eseményeket az előbbi Áchim-monográfia alapján foglaljuk össze: DOMOKOS József: I. m., 319–323. Természetesen mérlegettük a merőben másféle előadásokat is. (Legújabbban: BARTHA Ákos: I. m. 50–82.)

Ott gáncsolta politikai törekvéseit, ahol tudta, ott tussolta el a korrupciós üzelmeket, mondjuk a városi kórházban köztudott lopásokat, betegekkel való nemtelen bánásmódot, ahol csak tehetett. Ám alapvetően mégis a rend őre volt, s a fiatalembereknek csalódnuk kellett. Letartóztatásukat ellenben nem rendelte el. Közbülső utat választott. Látható fegyverüket¹⁰ elvette, s felszólította őket arra, hogy rögvest a járásbírónál jelentkezzenek. Ők valóban a szomszédos Gyulára vonatoztak. Ott a bíró az ügyészhez utasította őket. Majd Békéscsabára visszavonatozva egyik távolabb lakó rokonukhoz tértek be, akinél vasárnapi asztalhoz ülhettek.

Nyugodtan tehettek. Pedig gyalázatos tettük híre már villámként cikázta be a várost és környékét. A robusztus szervezetű Áchim András testében a golyókkal ide-oda járt, még az utcára is kiment. Jajveszékelt. És jajveszékelt, sirt a háza körül összeverődött, hirtelen több ezer fősre duzzadt tömeg is. A Viharsarokban vagyunk. Az elmúlt két évtizedben sok-sok jelét adta itt a nyomorgó nép lázadásának. A hatalom pedig soha nem habozott, hogy a fegyver nyelvéen beszéljen vele. Szóval a szolgabíró tudta a dolgát. Telefonon rendőri, csendőri, katonai erőt mozgósított. A hangulat pattanásig feszült, de vérontásra nem került sor. A tettesek pedig – elővigyázatosságból – a helyszíntől odébb ebédeztek.

– Andris, igaz, hogy agyonlőttek? – kérdezte állítólag rémülten az egyik közvetett tanú, aki látta a golyókkal a testében magát ide-oda vonszoló parasztvezért.

– Hát az igaz – válaszolta volna Áchim Fėja Géza 1965-ben megjelent korfestő önéletrajzi regénye szerint.¹¹

A sok szempontból nagyszerű, mert kimondottan tárgyalgosságra törekvő, a személyes történetet – ahogy az már egy monográfiától elvárható – valóban széles és mélységes társadalmi táblóba illesztő, tehát a felgyűjtött hatalmas anyagot értelmesen szelektáló, ráadásul kortársként Áchimot ismerő, a későbbi

¹⁰ A másíknak, Endrének a fegyvere a zsebében lapult, s motozására nem került sor.

¹¹ FEJA Géza: *Szabadcsapat*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 212.

Bajcsy-Zsilinszky Endrével akkortájt két alkalommal találkozott Domokos József is könyvében éppen az egyik leglényegesebb ponton alaposan elveti a súlykot. „1911. május 14-én, reggel egy-negyed kilenc órakor – olvassuk – ifjabb dr. Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor megölték Áchim L. Andrást.”¹² Ezt írja, miközben semmit sem ködösít azon a tényen, hogy a szobában történeteknek nem volt szemtanúja. Miközben maga ír részletesen arról, hogy az „agyonlőtt” szerencsétlen férfi ezután még sokáig nem csupán házában, hanem az utcán is meg-megjelenve vonszolta magát ide-oda. Részletesen beszámol arról, hogy a több ponton súlyosan megsebesített férfiúnak módja lett volna még időben kórházba menni. Ő azonban azt hosszú órákon át megtagadta. Némi egyéni hibája eltörpült a környüállások szörnyűségein.

Mert szörnyűség volt a kórház rendszeres fosztogatása, a betegnek moslékhoz hasonló valamivel történő etetése, gyógyszer gyanánt timsós víz itatása. Mindebben az orvosok is bűnösök voltak, s Áchimnak az volt a „bűne”, hogy ő ezeket az üzemeket kitergegette.¹³

Ezért vonakodott, hogy elvigyék a már jó ideje vasredőnyökkel felszerelt háza fedezékéből. Hiszen már régen le akartak vele számolni. Többször belöttek ablakán, volt, hogy hajszal híján ilyen golyó oltja ki gyermekük és az ő életét. Tehát neki nem az őt brutalizáló két fiatalemberrel, hanem az egész békéscsabai és környéki úri társadalommal volt hosszú évekre visszanyúló, mélyen elmérgesedett viszálya. Amely viszályban – ismételjük – nem kis helyet (szinte kivétel nélkül) az orvosok foglaltak el. Ebben a küzdelemben nemhogy az ítélet-végrehajtó fiataloknak, még édesapjuknak a szerepe sem volt központi jelentőségű. Idősebb Zsilinszky Endrének is megvolt a maga küzdelme a helyi úri társadalommal. Volt, amikor őt köpték le, őt közösítették ki. Nagyobb rutin birtokában a nagy tehetségű, ám a politikai boszorkánykonyhában még messze nem kellően járatos Áchim András észreveszi, hogy csak idővel lett helyrehozhatatlanul rossz az ő viszonya idősebb Zsilinszky Endrével.

¹² DOMOKOS József: I. m. 313. A parasztpolitikus nevét váltakozva használták egykorúan és a történeti irodalomban is.

¹³ Uo. 62–63.

Abban a szélsőséges szembenállásban, amely akkortájt a Viharsarok úri társadalmát a nyomorgó néptől elválasztotta, hiába volt ismert tény, hogy a Zsilinszky fiúknak a helyszínről történt elmenekülésétől áldozatuk haláláig közel harminc óra telt el, mindenki gyilkosságról beszélt. A temetési szertartáson az elhunytat egyházi részről két pap búcsúztatta. Mindketten „magyar” papok voltak. Szeberényi Lajos Zsigmond lett volna a „tót pap”. Ám közte és Áchim között ósrégi volt a gyűlölködés. Ráadásul Szeberényinek a „magyar pappal”, Koren Pállal is ellenséges volt a kapcsolata. (Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy vele ellenben idővel Áchim jó barátságba került.)¹⁴ Így magyarul Csepregi György, szlovákul Koren Pál beszélt. Az előbbi azt mondta, hogy „a rossz lélektől sugallva, politikai heccektől izgatva megölte az a két, különben tisztességes fiatalember a nép hőseit: Áchim L. Andrást. Még majdnem az ágyában feküdt, amikor megölték, és ő mégis, az orgyilkosság dacára is megbocsátott nekik.” Koren Pál¹⁵ szlovák nyelven még keményebben szólt. „Papi kötelességem a bűnt a nevéen nevezni: erőszakosan ölték meg Áchimot. [...] Megszállt a gonosz eddig egészen feddhetetlen két fiatalembert, akik vasárnap reggel [...] berontottak hozzá, rátámadtak a mi Sámsonunkra ágya mellett, a miénkre, aki nemcsak testileg, de lelkileg, szellemileg volt óriás, akit szóval és tollal nem tudtak legyőzni, átkos fegyverrel fosztottak meg a filiszteusok nemcsak szeme világától, de életétől is. [...] *Nem gondolták, hogy a halott Áchim még veszedelmesebb és ártalmasabb lehet a számukra, mint az élő. Nem emlékeztek arra, hogy a Káin-bélyeget nem lehet a homlokról és az arcáról soha semmivel*

¹⁴ DOMOKOS József: I. m. 259., 312.

¹⁵ Változó idők, változó emberek. A békéscsabai Népegylet működését 1903 márciusában engedélyezte a belügyminiszter. Áchimot 1904. augusztus végén választották elnökül. Előtte áprilisban a szószékről Koren Pál „férgék”-nek nevezte az egylet tagjait. Erről Áchim az egylet *Igaz Eszme* elnevezésű hetilapjában *A férgék* címmel tudósított. TIBORI János: I. m. 23. A „tót pap”, Szeberényi Lajos Zsigmond pedig „patkányméreg”-nek minősítette a szocialista irodalmat. Őt azután egy heves összetűzés után Áchim megverte. (Uo.) És ő nem is változott meg Áchimmal szemben. Azon a május reggelen az ablaka alatt visszatérőben lévő ifjaktól megkérdezte: Sikerült, fiúk? (Fekete József volt csendőr Tibori Jánosnak 1954. február 13-án tett visszaemlékezése szerint ez a füle hallatára történt. TIBORI János: I. m. 77. és 249. jegyzet.)

letörölni. Nem jutott eszükbe, hogy örökké érvényes ítélet, isteni döntés, hogy Káinnak és minden Káinnak bujdosóvá kell lennie. [...]” (Kiemelés tőlem – P. P.)

Koren Pál beszédét Áchim András pártja, a Magyarországi Parasztpárt a temetés után magas példányszámban kinyomtatta és a rokonszenvezők között osztogatta.¹⁶

*

Domokos József a végzetes vasárnap előtti késő estén Tevan Andor barátjával a környéken sétálva összetalálkozott a Zsilinszky fivérekkal. Endrével köszöntötték egymást, barátja pedig megkérdezte: milyen fiú ez a Zsilinszky Endre. Domokos agyba-főbe dicsérte: „igaz, hogy erősen konzervatív gondolkodású, de nagyon jófejű, művelt becsületes ember. Igaz, hogy nem rokonszenves a dzsentriskedése, krakélerkedése, úri pózolósa – de hát mindezek csak külsőségek, majd leveti őket.”¹⁷

Először világháborús frontszolgálat, a katonaruhába bújtatott parasztleányokról szerzett sok-sok kedvező tapasztalata, majd az ellenforradalmi Magyarországon szerzett szintén sok-sok kedvezőtlen tapasztalata foszlatta le számos ilyen kedvezőtlen vonását, s formálta meg azt a másik Zsilinszky Endrét, akit jó ideje sokan csak „Bajcsy”-ként tartanak számon, akinek szoborarca a nemzeti emlékezetben él. Az átalakulásnak a forradalmak bukása után még sok esztendő volt a folyamata. Mutatja ezt az a tény is, hogy az 1922. évi országgyűlési választásokon – a legendákkal szemben – messze nem saját erőből, hanem erős, mondjuk ki: szokásosan brutális kormányzati támogatással nyerte el a derecskei körzetben a mandátumát.¹⁸

A hatvanas évek végén Illyés Gyula így fogalmazott: „Benne van nemzeti történelmünkben, de – mindnyájan érezzük – még nem a helyén. Így valósággal föl-alá jár benne, csoporttól cso-

¹⁶ DOMOKOS József: I. m. 144–145.

¹⁷ DOMOKOS József: I. m. 318–319. Domokos utólag tudta meg, hogy a testvérek ekkor mentek terepszemlére Áchim András házához. Uo. 319.

¹⁸ SIPOS József: Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben. *Századok*, 2016/1. 117–132.

porthoz lépdelve. A nagy politikusok közt fog megállapodni vajon, vagy a publicistáknál? Vagy azoknál, akikre egyszerűen, mint hőseire emlékezik egy nép? Történelmünkben nem ritka a halhatatlanságra rendeltéknek ez a helykeresése, talajtapogatása.”¹⁹

Azóta az addig lefutott évtizedeknél is több iramodott tova, három évtizede nemkülönben lezárult az ország szocialista korszaka, a nemzeti panteonból rengetegen ki-, sokan mások bekerültek. Dúlt az utcanévháború, s mindeközben Bajcsy-Zsilinszky Endre rendületlenül őrzi kiemelkedően biztos helyét. Ebben választott halálának bizonyosan óriási szerepe van. Ám választott halállal halni a fehér holló emberfia sem azonnal megy. Ahhoz bizony keserves, göröngyös, hosszú úton kellett végigmenni.

„Pullover, kucsmát, hócipőt széttestált rabtársai közt. / Ment – arc-színe bár a falé – hólepte bitófa felé. / Szíve dacában, mint a láng egy nép dühe. Azt hagyta ránk.”²⁰

Élete tehát a gyalázatos egyéni bosszúállástól népe dühe lángjának lelkébe való beköltözéséig ível. Az ív – pedig hány hasonlóan ellentmondásos életutat jegyzett fel a história – még manapság is sokaknak megfejthetetlen talány. Az egymással felelő tényeket természetesen nem szabad elhallgatni, nem szabad megvolt éleket eltüntetni. Ám arra is nagy szükség van, hogy ponderáljunk. Tehát ne csupán azt nézzük, hogy mely igazság mely másik igazságra replikáz, hanem azt is, hogy az igazságoknak mi is valójában a súlyuk. Ne relativizáljuk el a súlyok közötti különbségeket. A sokszor irgalmatlanul nagy különbségeket. Életünkben nincs teljes elfogulatlanság. Ám az elfogultságokat igenis meg lehet zabolázni. Azokkal a háttérben is lehet legalább törekedni a tárgyilagosságra. És akkor esetünkben Békéscsabán is el lehetne jutni oda, hogy szobra legyen Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Mondjuk Áchim Andrással szemben, vagy

¹⁹ *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről.* Szerk. VIGH Károly. Magvető Kiadó, Budapest, 1969. 258. (A gyűjteményes kötetet a Magvető Kiadó 1984-ben ismét kiadta. Ekkor a szerkesztő, Vigh Károly a bevezetőjét lényegesen kibővítette, egyes pontjain módosította, valamint a visszaemlékező kortársak körét is jelentősen bővítette.)

²⁰ ILLYES Gyula: Zsilinszky emléke. *Tiszatáj*, 1980/5. 4.

mellette. Hiszen már régen nem meresztenek egymásra farkaszemet.

A mélylélektan ismerői nem állnak tehetetlenül az elfojtódás jelensége előtt. Meggyötört pácienseiket képesek eredményesen kezelni, esetenként meggyógyítani. A nemzeti önismeret traumájának feloldásához a történész tudása elég, ereje kevés. Erije a regnáló hatalomnak van. A történelmi tudat is társadalmi képződmény, az egész társadalmat pedig döntően (sok-sok kötöttsége közepette) a politika formálja. Ezért annak intézményrendszere, egész működési mechanizmusa, mint traktor húzta eke a földeket, formálja a társadalom történeti tudatát. A történésznek pedig jó, ha manufakturális eszközei vannak.

Ám ahogy nyár, majd ősz s végül tél jön az új tavaszra – hatalma regnálásának megszűntével – úgy illan el idővel a semmibe sok-sok maradandónak vélt állami beavatkozás eredménye is. És akkor kiderül, hogy a manufakturális munka eredménye túlélte az állam gyártotta szellemi monstroomokat. Igaz, gyomként sok minden ismét felütheti, felüti a fejét...

*

Életének hatalmas ívét Bajcsy-Zsilinszky Endre bejárhatta, ám az elfojtódás labirintusából nem tudott kiszabadulni. Neki-nekilódulhatott, ám éppen a hozzá közeliektől – előbb Szabó Dezsőtől, majd a még közelebbi Fėja Gézától – kapott olyan sebet, hogy mégse jusson eszébe a kitárulkozás.

Maradt a négy szemközti megnyilatkozás. Ám annak őszintesége beszélő viszonyban nem volt a szörnyű valósággal. Mely nem kevés álmát mérgezhetette, depressziós hangulatait még sötétebbre festette.

Fėja Gézának „egyszer” – ez a harmincas évek első felében lehetett – úgy mesélte el a tragédia lefolyását, hogy „a két golyót Gábor öccse küldte Áchim remek férfitestébe”.²¹ Az első két golyót, teszi hozzá a történész. E lábakba fúródott golyókba még

²¹ Fėja Géza: *Szabadcsapat*. I. m. 212. – A vérig sértődött politikus szerint – amint azt a Németh Imréhez intézett, következő lábjegyzetben dokumentált levelében állítja – számtalanszor elbeszélte.

akkor sem kellett volna belepusztulni, ha napokig elmarad a kórházi kezelés. Endre lövése ellenben sokkal súlyosabb volt. Ha többször tüzelt (soha nem tudjuk meg), akkor még inkább.

Azután Bajcsy-Zsilinszky Endre 1937. február 8-án hosszú levélben írta meg Németh Imrének, hogy hogyan zajlott le a dráma.²² Ám az sem lett gyónás...

*

Az 1900-ban Léván született, a megcsonkított országba 1920-ban áttelepült Fėja Gézát Bajcsy-Zsilinszky Endre 1929-ben fedezte fel, fogadta szabadcsapatába. A nagyszerű népi író élete során a parasztvezér halálát először 1937-ben – akkor két helyütt is –, majd 1965-ben,²³ végül pedig a Bajcsy-Zsilinszky Endréről szóló terjedelmesebb dolgozatában eleveníti fel.²⁴ Az már csak halála után, 1982-ben megjelent könyvében került az olvasó elé. Mondanivalójának *veleje* mindenütt azonos: Áchim András halálának történetét csak az ismeri meg, aki azt korának pattanásig feszülő viszonyai közé helyezi, az igazság érdekében a történet személyes sikja fölé kell emelkedni. Bár sokan Bajcsy-Zsilinszky Endrét terhelik meg a drámában a legnagyobb felelősséggel, valójában övé a legkisebb.

Fėja csak élete végén írja meg, hogy a későbbi nemzeti hős vele 1937-ben meghasonlott. Ő természetesen nem így ír, hanem meghasonlásuk történetéről értekezik. E fogalmazási fordulat kölcsönös felelősséget sugall, valójában az ütközésnek egyedül és kizárólag Fėja volt a kiváltója. Mert az ekkor megjelenő *Viharsarok* című szociográfiájával, valamint az abból – még a

²² A levelet, több más dokumentum társaságában, a *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* című idézett mű közli, mindkét kiadásban. Annak elemzését lásd írásunk második részében.

²³ FÉJA Géza: *Szabadcsapat*. I. m. 208–212.

²⁴ Míg a kötetben – amint az a munkát gondozó fiának az utószavában olvasható – olyan írások is helyet kaptak, melyek véglegesítésében az író halála megakadályozta, addig a Bajcsy-Zsilinszky-portrét véglegesnek tartotta. És abban Fėja összekülönbözésüknek az ugyancsak láttató erejű *Meghasonlásunk története* címet adta. FÉJA Géza: *Lapszélre*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

kötet megjelenése előtt – a *Válasz* című folyóiratban publikált fejezettel felelevenítette Áchim András halálát. Az író természetesen érezte az ellentmondást. Tehát azért, hogy a meg hasonlásból meg hasonlásuk legyen, vissza kellett mennie az időben. És így lőn. „Zsilinszkyhez fűződő viszonyomat sérülés még a harmincas évek legelején érte.”²⁵ Az egyensúly így nagyjából meglett, valójában sérüléssel tátongó sebet aligha lehet kiegyensúlyozni. Cselekedetének súlyát azzal sem lehetett érdemben enyhíteni, hogy – mint négy évtizeddel később (!) hangsúlyozza – „az affér elbeszélése közben »Zsilinszky Endrének még a nevét sem« említette meg.”²⁶ Valót mondott, s mégis vihart aratott.

Mert azon a tényen, hogy cselekedetével Fėja beszorult Bajcsy-Zsilinszky Endre ezen ponton meglévő, mélyen fixálódott érzékenysége és a történelmi igazság kimondásának követelménye közé, semmiféle fogalmazási lelemény nem segíthetett. Hogyan is segíthetett volna? Amikor például Zsilinszky Endre 1922-ben úgy lett Derecske országgyűlési képviselője, hogy közben Áchim özvegye ellene izgatott. Fėja tudni vélte, hogy az özvegy a faluba házról házra járva mindenkinek megmutatta férje véres ingét.²⁷ Szóval az író empátiája bizonyára leadta a vészjelzést, ám a történelmi igazságot fontosabbnak tartotta. Másként szólva azt tartot-

²⁵ Uo. 145.

²⁶ Uo. 149.

²⁷ Uo. 82. Ezen a ponton az író legendát terjesztett. 1922 az az esztendő, amikor a Gömbös vezette tábor még nemhogy nem ásta ki a csatabárdot Bethlen ellen, hanem kifejezetten a kormányfő hatalmát erősítette. Az országgyűlési választásokat például a maga katonás módján Gömbös vezényelte. A mandátumot Zsilinszky Endre – mások által is terjesztett valótlansággal szemben – messze nem csupán fajvédő barátai, s főleg nem egyéni ereje, hanem erős kormányzati támogatottság révén nyerte el. Érdekében a kormányzati terror oly jelentős volt, hogy a főszolgabíró a faluba – leányuk kíséretében – megérkezett özvegyet be sem engedte. (Szóval a véres inget nem tudta házról házra vinni.) Kénytelen volt feltűzött szuronyú csendőrök kíséretében zokogva visszamenni az állomásra. Igaz, az ottani szegénység az út mentén sorfalat állt neki. Az incidens előtt már ifj. Áchim Andrásnak is el kellett hagynia a falut. Ő röplapon ismertette – Zsilinszky Endre számára előnytelenül – a múltat. Ebbe bele nem nyugodva újabb röplapot juttatott el ez után a községbe. Ebben reményét fejezte ki, hogy a derecskeiek nem fogják szavazatukat adni „atyám, a meggyilkolt paraszttvezér gyilkosára”. SIPOS József: I. m. 130. Lásd még BARTHA Ákos: I. m. 112–131.

ta súlyosabbnak – s döntését a történész messzemenően helyesli –, hogy jötevéje „adósa volt a parasztságnak”.²⁸ Mert hiába volt 1937-ben más, merőben más a két háború közötti Magyarország jobbitásáért küzdő, minden hivatal nélkül is egyre nagyobb súlyú politikus, mint az a messze nem csupán dzsentriskedő, hanem e világ vélt igazsága jegyében a törvénytelen megtorlás durva eszközét alkalmazó fiatalember – az is egészen bizonyos, hogy e két személy egy és ugyanazon porhüvelyben lakozott. És az is bizonyos, hogy az így megszerzett elégtétel nem csupán a sok szempontból ragyogó adottságú parasztvezért vitte a sírba, nem csupán a későbbi mártírra vetett olyan árnyat, amely alól soha nem szabadulhatott. Szoborrá nemesedett vonásain sokak szemében ma is ott az árnyék. Nem ezek miatt az érzelmi tényezők miatt, hanem azért, mert Áchim András korai halála nagyon sokat ártott annak a Magyarországnak, amely máig nem talál rá a társadalmi demokrácia széles országútjára. A parasztvezér hiányát az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom is megsínylette. Viselkedhetett bármely illemmel szemben elfogadhatatlanul – egyébként messze nem belső lényegétől sarkallva, hanem úri ellenfeleitől hajszoltan és félrevezetetten tette, főleg 1911-ben²⁹ – Áchim András, egészen bizonyosan olyan célokért küzdött, amelyek majd a későbbi Zsilinszkyt, immáron Bajcsy-Zsilinszky Endrét is hevítették. Nemkülönben azt a Fėja Gézát is, aki nagy sebességgel az évek múltán nem csupán méltó harcostársa, hanem második embere lett annak a Bajcsy-Zsilinszky Endrének, aki még mindig adósa maradt a parasztságnak.

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1937-re emberileg nem alaptalanul vélhette, hogy ifjúkori vétkéért mindennapi keserves harcaival megfizetett már, törlesztett eleget. Fėja Gézának vajon miért nem volt ez elég? Miért írja azt 1937-hez mérve is négy évtizeddel később, hogy princípálisának „el kellett volna mondania nyilvános gyónását”? Nincs ebben – kérdezzük – valami hamisság?

²⁸ FÉJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 148.

²⁹ „Ügy érzem magam – vallotta barátta lett papjának, Koren Pálnak a végzetes vasárnap előtti késő estén –, mint egy agyonüldözött vad.” DOMOKOS József: I. m. 344.

Nincs. A kulcsot maga Fėja Géza adja a kezünkbe, amikor élete vége felé bevallja, hogy Áchim alakja „menet közben” nőtt meg benne. Vagyis akkor, amikor a *Viharsarok* című könyvéhez gyűjtött anyagot. „A helyi hagyomány, az egykori sajtó, az agrártörténeti könyvek mind s mind alakjának és szerepének rendkívüli méretéről” győzték meg.³⁰

És akkor kialakult benne egy küzdelem. Itt van egy rendkívüli nagy ember, akinek az életből való kitessékelésében bizony a másik nagy embernek, az ő princípálisának komoly szerepe volt. Hogyan írja meg? Nem kis belső tusakodás kellett ahhoz, hogy valóban ne írja le Bajcsy-Zsilinszky Endre nevét. Tehát megírta a történetet, de abból kihagyta Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Vajon felszólította-e Fėja Géza akkor őt a nyilvános gyónásra? Aligha. A felszólítás az utolsó könyvében íródott le. Vagyis a felszólítás nem volt felszólítás. Azt Fėja az olvasó előtt prezentálja.

És ezért bizony színpadiasság van ott, ahol Fėja ezen nyilvános gyónás megtörténte utánra, *ám négy évtizeddel később írt kéziratában* helyezi kilátásba, hogy mellé áll, és harcba száll „mindenkivel, aki az Áchim drámaért támadni merészeli”.³¹

*

A helyzet mindennél bonyolultabb volt. Joggal feltételezhető, hogy könyve anyaggyűjtése során Fėjának kezébe került Koren Pál temetési beszéde. Könnyen meglehet, hogy kezébe adták. Amelyet olvasva rámeredt a fentebb idézett, szörnyűséges szavakra. „Nem emlékeztek [tudniillik Endre és Gábor] arra, hogy a Káin-bélyeget nem lehet a homlokról és az arcra soha semmivel letörölni. Nem jutott eszükbe, hogy örökké érvényes ítélet, isteni döntés, hogy Káinnak és minden Káinnak bujdosóvá kell lennie.”

Az élete végén rajzolt Bajcsy-Zsilinszky-portréban Fėja Géza részletesen leírja a Zsilinszky család szétesésének drámáját is.

³⁰ Fėja Géza: *Lapszélre*. I. m. 149.

³¹ Uo. 148.

Azt a folyamatot, amelyben a politikus családja iránti szeretete elapadt. Lelkében melegség helyére béna apátia lopódzott. Gábor öccsével oly szép volt a kapcsolata, amit „legfeljebb regényben írhatnak meg”. „Gábor a törvényszék előtt – fejtegeti Féja – Endre kezdeményező szerepét hangsúlyozta, ő volt az idősebb, hozzá igazodott, úgy beszélt, miként a bolygó a napjáról. Csakugyan másodrendű szerepet játszott, és bátyja heves követelése nélkül eszébe se jut fegyveres megtorlással élni.” Álljunk meg egy szóra. Féja a *Viharsarokban*, a *Válaszban* e tudásból mit sem említve az Áchim-dráma elbeszélése során – húzzuk alá ismét –, Endre nevét le sem írja. Menjünk tovább. Amikor Szabó Dezső – hamarosan megemlítjük – rátámadt Bajcsy-Zsilinszky Endrére, akkor azonnal átadta bátyjának a szükséges csillapítószer, az ezresek. Utóbb [ti. Gábor] azonban becsületsértő megjegyzést tett Endre egy újabb kérésére, ekkor végleg megszakadt közöttük a jó testvéri viszony. Mégis a tarpai választás során,³² telefonon közölte vele:

„– Táviratilag azonnal tízezer pengőt küldtem Endrének.

– Nyakam rá, hogy nem fogadja el.

– Más nem tudok tenni” – fejezte be szomorúan Gábor.

A pénz másnap visszaérkezett, a sürgöny szövege így hangzott:

„Ha meghalok, ne gyere a koporsómhoz, mert kiugrom, és elszaladok.”³³

Ellentmondásos helyzetében Féja Géza nem írhatta meg, hogy mi volt az a becsületsértő megjegyzés. Az elmondottak alapján ellenben aligha kétséges, hogy annak a szerencsétlen napnak az emléke örölte fel egymás iránti szeretetüket. E múltnak is lehetett köze a kisebbik fiú korai halálához. Féja szavai vezetnek ide: „Gábor egész vagyonát Dél-Amerikába mentette, de rövidesen meghalt, rákban.”³⁴

³² Bajcsy-Zsilinszky 1931-ben a tarpai választókerületnek lett az országgyűlési képviselője. Itt ellenben az 1935-ös választásról van minden bizonnyal szó. Ekkor ismét ebben a kerületben indult, de a kormányzati terror elűtötte a mandátumból. Lásd részletesebben FÉJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 112–126.

³³ Uo. 126–127.

³⁴ Uo. 129.

„Furcsa volt Zsilinszkynek anyjához fűződő kapcsolata is” – meséli tovább Féja a család szétesésének történetét. „Az özvegy gondok között élt, Endre nem tudta segíteni, a dúsgazdag Gábor pedig havi harminc³⁵ pengővel támogatta. Az anya mégis Gábort szerette. Endre viszolygott Békéscsabától, karácsonyként mégis el-ellátogatott édesanyjához. Az özvegy már erősen öregedett, esténként nap mint nap fölkereste néhány barátnője, s elkártyáztak, ez volt minden öröme és szórakozása. Karácsony estére megérkezett Endre, a szokott társaság most is kártyázott. Már későre járt, Erzsike behozta a vacsorát, bátyja mellé ült, a többiek meg keverték a kártyalapokat. Endre ezen annyira megsértődött, hogy másnap reggel visszatért Pestre. Hiába várták ezután karácsonykor Békéscsabán. Ez a nagyszívű ember, ha megbántódott, félelmetesen rideg és engesztelhetetlen tudott lenni. Faluról utaztunk Pestre, két óra hosszat kellett rostokolnunk a csabai állomáson, míg a pesti gyors megérkezik. A kisvasút tíz perc alatt a város közepébe, csaknem a Zsilinszky-ház elé vitt. Hiába unszoltam, hogy menjünk be, másfél órát tölthetett volna az édesanyjánál, előbb szigorú, majd szomorú tekintettel elutasította. Páratlanul finom érzékenységgel tette magáévá az országot, a népet, sőt minden megbántott ember sérelmét. Ugyanígy gyengéd, reszkető, szomjas érzékenységgel óhajtott a szeretetet, az otthon megtartó meleget hiányoztatni s mégis semmiféle sérelmet nem bírt megbocsátani. Csak ült a restiben önmagába süppedve, szenvedve a csabai állomáson, mígnem befutott a pesti gyors. Két óra folyamán egy szót sem szólt, de éreztem, szétesett családját siratta. Magányában része volt rideg, aggregényi életformájának. Nem nősült meg, gyermeki kar sohasem ölelte át.”³⁶

Mintha a 19. század vadromantikus regényeinek szerkesztési elvei szerinti elbeszélést olvasnánk. A *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* című, már idézett, mindkét alkalommal magas példányszámban kiadott munka gazdag képmelléklete tartalmaz egy képet, ahol Bajcsy-Zsilinszky Endre édesanyjával és egyik harcostársával, Simándy Pállal ül pálkővei házában a

³⁵ 1965-ben még ötven pengőről vélt tudni. FÉJA Géza: *Szabadcsapat*. I. m. 212.

³⁶ FÉJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 127–128.

teraszán. Egy másik képen tizenegy fős társaság közepén hősünk áll, az előtte ülők között élettársát, későbbi feleségét, Bende Máriát látjuk. Az akkor még ugyancsak csinos Mária természetesen Zsilinszky Endre előtt ül. Egy harmadik képen teljes oldal nagyságú képen Bende Máriát látjuk. A képnek – minden bizonnyal teljesen korrekten – *A pálkővei háziasszony* az aláírása. Bende Máriát egyébként Fėja Géza nemhogy alaposan ismerte, hanem sok mindent egymással szövetkezve valószínűleg meg.³⁷ Az író pontosan tudta, hogy a hosszú élettársi kapcsolatból 1944 augusztusában házasság lett. Miután részletesen ír a leánytestvérek szomorú sorsáról, ismét Bajcsy-Zsilinszkyre kanyarodik vissza. „[...] életéből nem csupán a család hiányzott, de a nő is. Hozzá illő és méltó asszonyra nem talált. Ám nem is tett ilyen irányú kísérletet. Csupán szexuális életet élt, de a szerelmet, mint szenvedélyt és holtig égő tüzet, mint az élet teljességének zálogát, mint kultuszt nem ismerte.” Megint a vad romantika sémai szerint formálja a szavakat, csak most részben a pozitív tartományban. Mindezzel szemben tudott, hogy a politikus Bende Máriát ugyancsak romantikus körülmények között ismerte meg, majd hódította meg. Széchenyi Alexandra grófnő – a jelek szerint – felajánlotta neki a szerelmét, azt (megkockáztatjuk) a Bende Máriával való románca miatt nem fogadta el. A grófnő mégis balatoni nyarain kitartóan a közelében volt. Könnyen el nem hessenthető feltevés szerint a negyvenes években a grófnőnek gyermeke született tőle.³⁸

Fėja Géza egyetlen valóban komoly kijelentése: „Endre viszolygott Békéscsabától.” Nem kell lélekbüvárnak lennünk, hogy miért. Megkockáztatjuk, nem csupán a várostól, de egyre jobban a családi otthontól, családjától is viszolygott. Mert mennél demokratikusabbá vált, annál inkább kínoztta a régi vasárnapi tettének szörnyűsége. Amikor csupán ítélet-végrehajtóként cselekedett. Messze nem arra nevelték, mégis azt tette. Családja miatt szállt rá az átok. És mennél jobban látta, annál inkább

³⁷ Talpassy Tibor könyvei részletezik ezeket.

³⁸ Dobi István feltevését Ortutay Gyula 1966. március 6-án jegyzete le naplójába. Idézi BARTHA Ákos: I. m. 482. 211. jegyzet. Bartha Ákos e helyen – igaz, kétértelműen – más forrásokat is említ.

látta: nem szabadulhat alóla. Azt dobolta a fülében, hogy életért életet kell adnia. Talán amikor a Hitlerrel történt találkozó után Gömbös szemébe vágta, hogy szükség esetén elmegy az akasztó-fáig, lelkében akkor is ott kísértett Áchim András alakja.

„Nagyobbik leánytestvére, a feltűnően szép Margit, Kociszky Mátyás földbirtokos felesége lett. Ettől a Kociszkytól kérte kölcsön Endre a revolvért a merénylet előestéjén a kávéházban. Ismét Endre érzékenységre vall, hogy Kociszkyt és Margitot *azóta*, ha csak lehetett, kerülte. Amennyiben mégis találkoztak, Margit hiába próbált feloldódni, Endre hideg maradt. *Kínos emléket ébresztettek fel benne*. Tanúja voltam, midőn Margit egyszer felutazott Csabáról bátyja látogatására. Nehéz volt meghatottság nélkül nézni, mennyi szeretettel, gyengédséggel közeledett Endréhez, aki *magába zárkózott, lesütötte szemét, mintha nem hallaná*. Zsilinszky nagy formátumú ember volt, irtózatosan tudott szenvedni, kínjait titkolni még inkább.”³⁹ A tények és a kiemelt részek az irtózatosan szenvedni és kínjait titkolni tudó nagy ember rajzába ágyazódnak. Féja teljesen felesleges dolgokat ecsetel. A kiemelt szavak köré kellett volna elbeszélését építenie. De nem tehetette.

Erzsike, a legfiatalabb „Zsilinszky sarjadék” tanítónő lett, „tulajdonképpen ő tartotta anyját”. „Váratlan segítségként” egy nálánál jóval idősebb tanító vette el, akit Bajcsy-Zsilinszky lenézett, ő ellenben „igen szerette sógorát”. Erzsike az ötvenes években öngyilkos lett. Bár arra „semmi oka sem volt.” Hogyne lett volna. Az átok árnyéka őt is betakarta. Hiszen bátyja akkor azért vetkőzött ki emberi mivoltából, hogy az ő tisztességét ért gyalázatot lemossa. Az öngyilkosság okát Féja kendőzetlenül megírja. – „Néha hallom, hogy hív” – mondta Erzsike az írónak.⁴⁰ A választott halállal halt, megigazult testvére hívta. És ő meghallotta a szót...

★

³⁹ FÉJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 128. – Kiemelések tőlem – P. P.

⁴⁰ Uo.129.

Szabó Dezső említett Bajcsy-Zsilinszky elleni támadása két felvonásos gyomorforgató rágalalmazási hadjárat.⁴¹ A veleje annyi, hogy a hétköznapi világban lényegében kibírhatatlan, összeférhetetlen író gyakorta betegesen vizionált arról, hogy meglopják. Azok, akik valójában adtak neki. Ezek közé tartozott Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Aki részben kapcsolati hálója kamatoztatásával, részben a saját kevés bevételéből is pénzelte az író. Aki nagy buzgalommal újból és újból bizonyágát adta, hogy minden jótett elnyeri méltó büntetését. Többször megrágalmazta a politikust. Miután az ügy már elcsitulni látszott, a nemtelen támadásokon magát túltenni nem tudó politikus – az óvások ellenére – Szabó Dezsőt szellemi Matuskaként aposztrofálta.

Erre megint kitört a vihar. Szabó Dezső a korábbinál is nagyobb lángokat okádva vont kettejük között tetszetős párhuzamot: míg ő nem gyilkolt, a politikus viszont igen. A botrány ezen szakasza 1936 elején volt, vagyis Főja a maga felelősségét kisebbitve beszél „esztendők”-ról a két botrány között.⁴²

Elbeszélésünk primitív torzó lenne, ha Szabó Dezső e mélyen beteges hadjáratára itt pontot tennénk. Mert az itt felvillant és még számtalan egyéb torz vonásával együtt is ez a nagy író a Horthy-korszakban azt az úrt töltötte be, amely Ady Endre 1919 januárjában történt eltávozásával szakadt rá. Mert ez a korszak sikkasztotta el 1918–1919 forradalmainak örökségét. Legnagyobb bűne, hogy – minden modernizációs lépéseivel együtt is – életben tartotta azt a nagybirtokrendszert, amely a nép hatalmas tömegeinek életét tette olyan nyomorúságossá, hogy a nagyvilág feudális rezervátumnak látta és láttatta hazánkat. Amellyel szemben a nemzetiszocialista Németország potentátjai is számos ponton nem alaptalan fölénnyel beszéltek társadalmunkról, szociális viszonyairól. Ebben az országban nagy és pozitív tett volt Szabó Dezsőtől, amikor 1938-ban a tudatosan homályba üzőt Áchim Andrásról azt írta: „már testi valóságban

⁴¹ BARTHA Ákos: Egy lovagiatlan ügy. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső afférja(i). *Új Nézőpont*, 4. (2017) 3. sz. 51–78.

⁴² FŐJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 149.

szemtágító jelenség volt”.⁴³ Akit Szabó Dezső sok szempontból elődjének érezhetett. „Lírai, lüktető retorikája, gyilkos szarkazmusa, elszelídülő humora, támadó kedvének kifogyhatatlansága, káromkodó dühe és maró szellemessége: mind Szabó Dezső juttatják eszünkbe.” És akkor még – ugyancsak Fėja nyomán – azt sem hagyhatjuk említetlenül, hogy cikkei „Ady Endre publicisztikájának rokonai”.⁴⁴

Lelki béklyói miatt Bajcsy-Zsilinszky Endre nem ébresztgethette Áchim András emlékét. De legalább tudta – és azt nagyon tudta és érezte –, mindenek ellenére nem szabad neki Szabó Dezsővel haragot tartania. A koronatanú Fėja Géza írja: „Zsilinszky bévül hamar megbékélt Szabó Dezsővel, ha nem is érintkeztek többé.”⁴⁵

*

Meghasonlásuk történetét élete végén taglalva Fėja így ír: „Akadt újságíró, aki a hatvanas években azt írta, hogy az 1937-ben megjelent tanulmányom rontotta meg a viszonyt Zsilinszky és a »Válasz-fiatalok« között.”⁴⁶ A támadást azzal hárítja el, hogy sorolja: Szabó Pál akkor már 44 éves, Veres Péter 40 éves és „szociáldemokrata”, Illyés Gyula a maga akkori 36 évével már szintén nem fiatal. Erdei Ferenc ugyan csak 27 éves, „de Zsilinszkyvel az Áchim-dráma miatt tárgyalni sem volt hajlandó”, Sárközi György 38 éves „és hasonló magatartást tanúsított” (Kiemelés tőlem – P. P.).

Teljes bizonyossággal nem lehet megmondani, hogy Fėja mire is utal, de kézenfekvő, hogy itt a *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* című kötetben Németh Imre által közölt, gazdagon dokumentált visszaemlékezésről van szó. E kötet közli a politikus Németh Imréhez intézett 1937. február 8-i (előjáróban idézett) levelét. Azt a megnyilatkozást, amely gyónásnak semmiképpen

⁴³ SZABÓ Dezső: *Áchim András. (Szabó Dezső újabb művei, 40–41.)* Ludas Mátyás kiadás. Budapest, 1938. 8. Idézi: TIBORI I. m. 26.

⁴⁴ FÉJA Géza: *Áchim L. András...* I. m. 65.

⁴⁵ FÉJA Géza: *Lapszélre.* I. m. 99.

⁴⁶ Uo. 148.

sem tartható. Miközben a lehető legélesebben exponálja Féja eljárása feletti mély felháborodását. A levél indirekt módon bizonyítja, hogy nem történt tényfeltárás. Hiszen milyen szembenézés a történetekkel az, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre számára Féja roppant visszafogott előadása elégséges ok arra, hogy az egész *Válasz*-táborral felmondja a barátságot.

Márpedig ez történt.

Névnapján, 1934. november 30-án Tamási Áron, Zilahy Lajos, Féja Géza, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Nagy András „és még néhányan” – így írja a politikus – egy aranytollat adtak neki ajándékkul. 1935 tavaszán ellenben Gömbös őt „megállapodásuk ellenére” „idegen kommandóra” (értsd: német nyomásra) „lemészárolta”. „Rá egy héttel” pedig létrejött a találkozó Gömbös és „az írói társaság között”, úgy, hogy „egyetlen szót sem mondtak a nyilvánosság előtt »az ő esetéről«”. Azután „két keserves esztendő” folyt le fölötte, „tele lelki szenvedéssel, egy sereg újabb csalódással”, s akik neki „szimbolikus biztatásul” a töltőtollat adták, úgy kezdték őt tekinteni, „mint egy korán elfelejtett halottat, kinek még csak a temetésére sem mentek el”. És ezek után az a Féja, aki az ő „legközvetlenebb munkatársa” volt, „legközelebb állt hozzá”, akinek ő „legnehezebb éveiben” támogatója volt, az a Féja intéz „igazságtalan, tárgyilag meg nem alapozott, valósággal gyűlölködő támadásokat” ellene. Az egyik ilyen támadást a politikus Verbőczy tőle eltérő megítélésében látta. A másikat pedig a *Válasz*ban közölt Áchim-cikke jelentette. A cikket azért is mélyen fájlalta, mert az – mint „hallja” – egyik fejezete „megjelenés előtt álló könyvének”. A munka „közel jár a pizszkolódáshoz, mert ha valaki, Féja tudhatja, hogyan folyt le az Áchim-ügy”. „Tőle elégszer hallotta”, hogy ő „egyenesen fájlalta”, „amiért ez a sok érdekes tehetséggel, nagy lendülettel, bátorsággal megáldott, de sok hibával is megvert, gonosz kezekben mindinkább öntudatlan eszközzé váló, szerencsétlen nagy-ember torzó nem tölthette be a maga hivatását.” Elmondta neki „nemegyszer”, hogy a „köztünk és közte kirobbant ellentétben egy szemernyi politikum nem volt. [...] Féja most cikkében mégis úgy tüntet föl engem és öcsémet, mintha egy osztály részéről hozott halálos ítéletet hajtottunk volna végre, még szép, hogy nem mondja, hogy

öntudatosan, parancsszónak engedve. Hát ennél valótlanabb és igazságtalanabb beállítást még legádázabb ellenségemtől sem várhatnék. [...]”⁴⁷

A levél tehát tükrözi azt a dolgozatunkban előadott tényt, hogy a két család közötti viszony valóban nem volt determinisztikusan elkerülhetetlen, ám azt is, hogy Fėja – ismételjük – ha már belefogott, a lehető legnagyobb tapintattal sem írhatott úgy, hogy annak ne legyen Bajcsy-Zsilinszky Endre részéről szélsőségesen elutasító a fogadtatása. Németh Imre visszaemlékezése jól jelzi, hogy a népi írók sok erőfeszítéssel, tapintattal és türelemmel végül megbékítik az író a politikust, az hajlandó a tollat ismét elfogadni. A közölt többi levél pedig azt mutatja, hogy a *Válasz* nem volt hajlandó Fėja írása felett vitát nyitni. Vagyis megvédte az író.

*

Mindent összefoglalva: Áchim András, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Fėja Géza, Szabó Dezső más és más életutat bejárva, egymással is ütközve – hol csak súrlódva, hol botrányosan összezsapva – más és más súllyal, jelentőséggel, ám annak a tábornak lettek jeles tagjai, amely az országot a demokrácia széles országújtjára törekedett vezetni. Olyan országot akartak, amelyben a lenn lévő közelebb kerülnek a nemzethez, olyan társadalmat akartak, amelynek nem csupán jogi berendezkedése, hanem mentalitása is demokratikus.

Egyikük sem ölt, ám Zsilinszky Endre bevérezte a kezét. Annak az embernek a korai halálában lett részes, aki – addigi életútja, politikai tehetsége, széles társadalmi bázisa révén – komoly ígérete volt az új Magyarországnak. A történetírás eddig is számontartotta azt a lelki terhet, amelyet Bajcsy-Zsilinszky Endre viselt felnőtt életében. Ám azt a tényt, hogy a szlovákul beszélő magyar pap Káin bélyegét ragasztotta rá, a bélyegtől süjtött pedig meghasonlott családjával, az tönkrement az átok súlya alatt – mindezt a történetírás nem mérte fel a maga mélységében.

⁴⁷ *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. I. m. 119–121.

A homályban megvan a maga szerepe Féja Géának is. Aki lehetett szintén bármennyire nemes személyiség, 1937-től beszorult a történeti hűség követelménye és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez fűződő hűsége megőrzésének követelménye közé.⁴⁸ Ezen mély ellentmondás elkerülhetetlenül rányomta a bélyegét az ő írói munkássága ezen szeletére. Ezen ellentmondás felfejtése elmélyült filológiai elemzést igényel. Írásunkkal ezt igyekeztünk elvégezni.

⁴⁸ Legkomolyabb feloldási kísérletét az 1922-es mandátum megszerzésének elbeszélésébe illeszti. Ekkor egyfelől valótlannul növeli nagyra Zsilinszky Endre szerepét. Mert valótlannul állítja, hogy Áchim özvegye házról házra járt volna a vértől megfeketedett inggel. És főleg valótlannul csupán Ertsey Péter választási bizottsági elnök manipulációira szűkíti le Zsilinszky kormányzati támogatottságát, holott az lényegesen szélesebb skálán mozgott. Szót sem ejt arról, hogy (Gömbös Gyulán és Nagyatádi Szabó Istvánon túl) maga a miniszterelnök is eljött, hogy Zsilinszky mellett szónokoljon. Másfelől ellenben leszögezi: „Nem tudok egyetérteni azzal, hogy vannak emberek, akiknél bár tisztátlan dologhoz ér a kezük, azért tiszták maradnak. Aki egyszer bevérezte a kezét, az bevérezte. De távolról sem teszi kisebbé Zsilinszky Endrét, hogy az Áchim-drámából jutott arra a magaslatra, ahová tényleg felért. Ez csak növeli emberi nagyságát. Ám a halottal is el kellett volna intéznie a dolgát. [...] képtelen volt erre a konfesszióra. Nem bírt úrrá lenni ezen az egy hibáján. Gyűlölte Áchimot, pedig önmagára haragudott, önmagával nem tudott megbékélni.” FEJA Géza: *Lapszélre*. I. m. 79–84. Az idézet helye: 82.